Mehmet BİLGİN*

**ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
(ETA JOURNAL)**

**INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND
HISTORY RESEARCH**

e-ISSN: 2687-6426

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 134-158.

DEMİRKAPI VE DEMİRKAPILAR

ÖZET

Doğu Karadeniz sıradağları üzerinde bulunan ve Demirkapı ismini taşıyan altı geçit bölgesi var. Bu adlandırmalar tesadüfi değildir. Kaynaklarda ilk defa Orhun yazıtlarında rastladığımız Demirkapı adlandırmasına Türk Dünyası'nda yaygın bir şekilde rastlanması, konunun bir bütün olarak ele alınmasını gerektirir. Bunu açıklamak için, Özbekistan'da, Kafkasya'da ve Tuna nehri üzerinde Demirkapı ismini taşıyan, coğrafi ve tarihi bakımdan önemli olan üç noktayı seçtik. Orta Asya, Kafkasya ve Doğu Avrupa'da mevcut ve tarihi ve coğrafi bakımdan ortak özelliklere sahip bu üç nokta da bir yol sistemi üzerinde, dar bir geçit noktası ve bu noktada bir kontrol sistemine sahiptir. Buradan hareketle Demirkapı ismini taşıyan diğer yerlerin, bu ismi almasının bir rastlantı olmadığını söyleyebiliriz. Bu isimlendirme geleneğinin sahibi Türkler ve Türk kültürü, bu bölgelerin tarihi arka planında önemli bir yer tutmaktadır. Bu arka plan bize, Demirkapı adlandırmasının, tarihin eski dönemlerinden bu yana, çok geniş coğrafyada etkin olmuş Türk kültürünün demir kazıkları olduğuna işaret eder. Bölgelerin günümüzdeki siyasi ve ekonomik durumuna rağmen, Demirkapı adlandırmasının

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mehmetbilgin34@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9413-2869

*Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

*Araştırma makalesi.

*Makale geliş: 26.02.2021- Makale kabul: 08.06.2021

Türkçeden sonra yerel dillere de çevrilerek devam etmesi ve benimsenmesi de bu arka planın bir tezahürüdür.

Anahtar Kelimeler: Demirkapı, Derbent, Vaskapu, Tuna, Kafkasya, Özbekistan, Doğu Karadeniz.

IRONGATE AND IRONGATES

ABSTRACT

On the Eastern Black Sea mountain range, there are six passes named Demirkapı (trans. Irongate). These names are not coincidental. The naming of Demirkapı, which we first came across in the Orhon Inscriptions, is widely seen in the Turkish World, hence this topic needs to be dealt with as a whole. To explain this, we have selected three geographically and historically significant locations named Demirkapı in Uzbekistan, in the Caucasus and on Danube River. These three locations in Central Asia, the Caucasus and Eastern Europe have historical and geographical common features: each is located at a narrow gateway point and has a control system on that point. In this respect, we can say that other places are not coincidentally named Demirkapı. Turks and Turkish culture, which is the source of this naming tradition, have an important place in the historical background of these regions. This background tells us that the naming of Demirkapı is the iron stakes of Turkish Culture, which has been active in a wide geography since the ancient periods of history. Despite the current political and economic situation of the regions, the continuation and adoption of Demirkapı name via translating it into local languages after Turkish is a manifestation of this background.

Key words: Demirkapı, Derbent, Vaskapu, Tuna, Kafkasya, Özbekistan, Doğu Karadeniz

Giriş

Demirkapı, demir ve kapı olarak iki kelimedenden oluşan bir isim. “Demir” bir metal. “kapı” ise mekanlara giriş ve çıkış için, cepheyi teşkil eden duvarda bırakılan bir boşluk. Ayrıca bu boşluğu açık ya da kapalı tutmak için kullanılan kapak ya da kanat. Bu kanat da bir aparat olarak “kapı” olarak adlandırıldığı için, Demirkapı günümüzde daha çok demirden yapılmış ya da demir ile berkitilmiş kapı şeklinde algılanır. Geçmişte kale, saray, mabet gibi büyük alanların kapıları demirden ya da demir kollarla takviyeli ahşap malzemeden yapıldığı için bu algı doğrudur. Fakat Demirkapı, aynı zamanda farklı coğrafyalarda yer ismi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu adlandırma, dar ve zor bir geçit/geçiş yeri, anlamına ilave olarak, bir bölgeden

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 134-158.

diğer bölgeye geçişte sınır çizgisi¹ gibi ikincil bir anlamı daha içerir. Hatta bu noktalardaki bazı geçişlerden vergi alındığına dair tarihi kayıtlar da mevcuttur².

Demirkapı, yer adı olarak tüm Türk coğrafyasında³ olduğu gibi Anadolu’da da yaygın bir kullanıma sahiptir. Anadolu’da Demirkapı adını taşıyan en az 12 daimi meskûn yer ismi mevcuttur.⁴ Sadece Doğu Karadeniz bölgesinde Demirkapı adını taşıyan 6 adet köy bulunmaktadır. Bunların yanı sıra dağ, yayla ve geçit ismi olarak kullanımı da vardır.

Trabzon-Çaykara-Uzungöl’ün güneyine, Çaykara-Bayburt yolunun Doğu Karadeniz dağ silsilesini aştığı Doğu Karadeniz Dağlarını kuzey-güney istikametinde aşan Soğanlı Geçidi’nin doğusuna düşen Demirkapı dağı, Demirkapı köyü ve Demirkapı yaylasının bulunduğu bölge eski bir geçit bölgesidir.⁵

Tarihi kaynaklarda Demirkapı isminin, sadece coğrafi olarak dağları aşan bir yol üzerindeki bir geçit noktası değil, aynı zamanda bir sınır geçiş noktası olduğuna dair bazı bilgiler de vardır⁶. Bu çalışmamız da ele aldığımız üç Demirkapı bölgesinde de kurulan karakol

¹ Makedonyalı Büyük İskender’e (M.Ö. 336- 323) ait efsanede, düşmanı olan halkları (Yecuc, Mecüc) kurduğu bir demir kapı ile kilitlediği açıklanır. Bkz. Sergey M. Perevalov, **Alexander Kapısı: Efsanenin İlk Yüzyılları**, Doğu Avrupa’nın En Eski Devletleri: Malzemeler ve Yayınlar (DG) 1978-2003. **Antik ve Ortaçağ metinlerinde hayali gerçekler**, Moskova 2005, s. 173-180 Bkz, s. 173. Bu aynı zamanda sınır anlamı içerir. Ayrıca A. Zeki Velidi Togan; Çinli alim ve rahip Hiuyentsang’ın Termiz Demirkapı’sını Göktürklerle karşı bir sed ve hudut taşı olarak nitelendirdiğini söyler. Bkz. A. Z. Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihi’ne Giriş** 3. bs, İstanbul, 1981, s. 19.

² Kastilya Kralı 3. Hanri, mabeyincisi Rus Gonzales de Clavijo’yu Timur’a elçi olarak göndermişti. 21 Mayıs 1403 tarihinde hareket eden heyet Semerkant’da Timur’la görüştüktan sonra geri döndü. Bu seyahatini kaleme alan Clavijo, seyahatnamesinde yolda geçiş için vergi ödediği yerleri de anlatmıştır. Bkz. Ruy Gonzales de Clavijo, **Anadolu Orta Asya ve Timur (Embajada a Tamor lan) Timur Nezdinde Gönderilen İspanyol Sefiri Clavijo’nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri**, (Terc. Ömer Rıza Doğrul, Sad. Kamil Donuk), İstanbul, 1993.

³ Bu coğrafyayı “Türk Coğrafyası” olarak adlandırmamız nedeni ele alınan diğer konularda da olabileceği gibi, konuyu bir bütün içinde görme ve anlayabilme çabasından öte bir anlam içermez ve başka anlamlar yüklemek sadece çarpıtma yapmak için söz konusu olabilir.

⁴ Bunların 7’si için bkz. T.C. İçişleri Bakanlığı, **Türkiye’de Meskûn Yereler Kılavuzu I**, Ankara, 1946 s.306 8 tanesi (bunların içinde 5 tanesi ilk bahsedilen 7 adede ilavedir). s. 398 T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Yer Adları: II Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadiriye Eyaletleri (1530-1556) (Şam ve Halep Dahil)**, Ankara, 2013.

⁵ Bölgede araştırma yaparken, dağın zirvesinde bir ziyaret yeri olduğunu, buranın çevre köylüler tarafından ziyaret edildiğini, ziyaretçiler için bir mescit bulunduğunu öğrendik. Çevrede yaşayanlar tarafından; bu önemseme ve kutsallaştırma durumunun, zihinsel ve tarihsel bir arka plandan kaynaklandığı da şüphesizdir.

⁶ Bu konu için bkz. Talat Tekin, **Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk**, İstanbul, 1998. Söz konusu eserde yer alan özellikle; “*Demir Kapı’ya kadar vardık. Oradan (ordumuzu) geri döndürdük*” (s. 18) “*(Türk Halkının) Demir Kapı’ya Tanrı oğlu denilen dağlara (kadar) vardığı hiç yok imiş... O topraklara (Türk Halkını) ben Bilge Tonyukuk götürdüğüm için*” (s.19) ifadeleri, Demirkapı’nın sınır ve bir geçiş noktası anlamını düşündürmektedir.

ya da kalelerde, bölgeden geçiş emniyeti sağlandığı gibi emniyetli geçişten dolayı bir vergi de alındığı tarih kaynaklarında kayıtlıdır.⁷

Artvin'e bağlı Arhavi-Demirkapı Yaylası-Marsis Dağı bölgesinde, kaya üzerine çizilmiş resimlerinin bulunduğu alan, basında haber konusu olduğu zaman, bu bölgedeki Demirkapı'dan da haberim oldu. Kuzey Doğu ve Doğu Anadolu'dan, Tortum vadisi yolu ile gelip Çoruh vadisi boyunca bir duvar gibi yükselmiş Doğu Karadeniz Dağları'nın Marsis Tepesi yükseltisinin doğu yanında, Arhavi ile Yusufeli arasında bir geçiş noktası vardır. Bu geçiş, Salikvan Geçidi olarak bilinir. Marsis Dağı'nın güney-doğu bakanından çıkan ve Çoruh Nehrine kavuşan Altıparmak Deresi'nin oluşturduğu bir vadi, kayalık Marsis Tepesi'nin kuzey doğu yanındaki Salikvan Geçidi kuzeye Karadeniz'e ulaşan yollar için geçit verir.⁸ Günümüzde bile sadece yaya geçişlere imkân veren bu yolun, yaygın olarak kullanım tarihi oldukça eskidir.⁹

Salikvan Geçidi'nin kuzeyinde Arhavi-Marsis Tepe çizgisi üzerindeki Demirkapı yaylasında, kayalar üzerinde çizilmiş damga ve resimlerinin bulunduğu bir alan vardır. Bu alan geçidin ve yolun en az 6-7 bin yıl öncesinden bu yana bilinip kullanıldığını gösterir. Alanın diğer Demirkapı bölgelerine benzeyen bir diğer özelliği, kayaların içinden çıkan bir kaynak suyu ve çevresinde kayalarla kaplı alanın "Namazgah" olarak adlandırılmasıdır.¹⁰

Doğu Karadeniz'de, dağların kuzey bakanından güney bakanına geçiş noktaları bu iki noktadan ibaret değildir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde üçüncü Demirkapı'da; Türkiye Gürcistan sınırındaki Artvin-Şavşat-Demirkapı'dır. Sahildeki merkezlerden iç kesimlere uzanan yollar üzerindeki Demirkapı ismini taşıyan yerlere sahildeki Tirebolu ve Trabzon'dan, iç kesimlerdeki Erzincan ve Erzurum taraflarına giden yol üzerinde Gümüşhane-Torul'daki Demirkapı Köyünü ilave edebiliriz. Bu köy ve bölgedeki tarihi köprüler, manastır ve kiliseler, buradan geçen yolun Roma ve Bizans dönemindeki önemini göstermesi bakımından bölgeyi önemli kılan

⁷ Clavijo, Timur'un Semerkant'ın Demirkapı'sından ve Kafkaslardaki Derbent'ten geçişlerden vergi aldığını yazar. Bkz. Clavijo, *Age*, s.130.

⁸ Bu geçit, eski dönemlerde Tortum vadisinden gelen yolun Yusufeli bölgesinden Karadeniz sahillerine ulaştığı bir yol güzergahı üzerindedir.

⁹ 1877-78 savaşıdan sonra elviye-i selase kapsamında, Artvin Rus tarafında kalırken, bu günkü Yusufeli ilçesine ait topraklar da Osmanlı tarafında kalmıştı. Daha sonra Yusufeli adını alan Kiskim Nahiyesi, geleneksel olarak ilişkide bulunduğu Batum'a ulaşamaz, bağlı olduğu Batum Vilayeti'nden kalan yerlerle beraber, Lazistan Sancağı ile bağlı olduğu sancak merkezi olan Rize'ye ise fiziksel olarak erişmesi kısıtlı ve zor olmuştu. Merkezle haberleşme ve ulaşım ihtiyacı için önce pasaportla Rus toprağına geçme oradan Batum'a inip tekrar Osmanlı toprağına geçme gibi zor ve zahmetli bir yol mevcuttu. Bu nedenle nahiye eşrafı Erzurum Vilayetine bağlanmayı talep ediyordu. Eşraf ve ahalinin ısrarlı talebi ise nahiye yol inşası konusunda idi. Bu konuda bkz. Hamdi Özdiş, *Coğrafyanın Azizliği Ya Da Sınırboyunda Nahiye Olmak: Vakıf Nahiyesi (1879-1914), Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, S. 32, 2011, s. 169-185. Bugün haritalarda Salikvan Geçidi'nden aşan bir şose yol yapılmış ve ulaşımına açık durumda olduğu işaretlidir. Fakat bu yol gerçekte yapılmamıştır.

¹⁰ Buradan hareketle tarihi çizimlerin bulunduğu alanın bu şekilde dini kutsiyetini devam ettirdiğini söyleyebiliriz.

kalıntılarıdır. Yine Trabzon-Akçaabat- Demirkapı Mahallesi, Rize-İkizdere-Demirkapı Köyü de benzer nitelikleri bakımında incelenmesi gereken noktalar arasındadır.

Tarihi kaynakların Orta Asya ve Kafkasya'daki iki Demirkapı'dan, geçenlerden vergi alındığına işaret etmesi, Doğu Karadeniz Dağları'ndaki bu noktaların sadece askeri amaçlı ulaşım için değil, aynı zamanda ticari kervanlar için de bir geçiş ve vergi ödeme noktası olabileceğini akla getirmektedir. Fakat bu konuda kesin bir söz söyleyebilmek için daha kapsamlı araştırmaların yapılması gerektiği de malumdur.

Balkanlar'da, Tuna üzerindeki bir Demirkapı daha vardır. Tarihi Türk coğrafyasının batı yarısındaki bu 'Demirkapı'dan Osmanlı döneminde organize edilmiş bir palanga sistemi ile yılın her döneminde emniyetli geçiş sağlandığını ve geçişte para ödenmekte olduğuna dair bilgiler mevcuttur.¹¹ Tuna Nehri yatağının en dar olduğu bu bölge, aynı zamanda buradan geçen gemiler için de bir soygun yeri idi. Bütün bunlar, bir arada değerlendirildiği zaman Demirkapı ismini taşıyan yerlerin dar ve zor bir geçiş noktası olması kadar, buralardan emniyetli geçişi sağlayan güçlerin de bir bedel talep etmesi gibi ikinci bir faktörü daha göz önüne almamızı gerektirir. Demirkapı adlandırmasının aynı zamanda sınır veya gümrük anlamı içerdiğinden bahsetmemizin bir nedeni de budur.

Coğrafi olarak birbirinden uzakta, farklı noktalarda, ilgisizmiş gibi duran ve Demirkapı ismini taşıyan yerlere ait bilgilerin, bir arada değerlendirilmesi durumunda bu adlandırma ile ilgili daha kapsamlı ve daha doğru bir görüşün şekilleneceği şüphesizdir. Bu yazı; Anadolu'nun bir bölgesindeki Demirkapı adını taşıyan yerlere dikkat çekip, geniş Türk coğrafyasında bulunan ve Demirkapı adını taşıyan yerlerden en önemli üç örneği, tarihi coğrafyanın konusu olarak ele alırken, bu adlandırmanın coğrafi özelliklerin yanı sıra, zihinsel ve tarihi arka planına, birkaç döneme ait verilerle birlikte değerlendirerek dikkati çekme çabasıdır. Ayrıca, Demirkapı ya da diğer bir ortak isim taşıyan tüm yerlerle ilgili, daha geniş ve de daha farklı bakış açılarıyla yeni çalışmalar yapacak, bu yerleri ortak coğrafi özellikleri, ortak kültürel ve tarihi arka planları bakımından ele alacak olan genç araştırmacıların önünde bir iz bırakmayı amaçlamaktadır.

Demirkapı ve Demirkapılar

Demirkapı yer ismini ve bu ismin zihinsel arka planı da dahil olmak üzere açıklamaya, en eski veri olarak eski Türk destanı olan Ergenekon'dan çıkış ile başlamak uygundur. Yaygın

¹¹ Bu konuda bkz. M. Emre Kılıçaslan, "XVII. Yüzyılda Tuna Demirkapısı ve Gırdaplar İdaresi", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S. 25, 2010, s. 59-76.

olarak bilindiği için özetleyelim. Türklerin güven içinde yaşadığı, Ergenekon adlı yurdun toprakları, nüfusun artması nedeniyle yetersiz duruma gelmişti. Bu yurttan ayrılıp çevreye yayılmaya, etrafı çepeçevre sarmış olan dağlar izin vermiyordu. Bir gün, bir demirci geldi ve çıkış için bir geçit bulunduğunu, bu geçidin dağları aşacağı noktadaki bölgenin demir madeninden oluştuğunu söyledi. Burasını eriterek, çıkış için yol açabileceğini söyleyerek işe koyuldu. Neticede, dağlardan atlar ve yüklü hayvanlarla geçebilecekleri genişlikte bir yol açılarak, Türklerin Ergenekon'dan çıkışı ve yeryüzüne yayılması sağlandı¹².

Destanda; Türklerin dünyaya yayılması, buna vasıta olan dar bir yolun, demir madeninin eritilmesiyle açılması ile çıkışa kapalı olan demir bir kapının açılması olarak ifade edilmiştir. Buradan hareketle ilk olarak geçit/çıkış veren bu noktaya Demirkapı denmiş olabileceğini belirtmek gerekir.

Destansı olarak açıklanan bu olayın geçtiği yerin neresi olduğuna dair bazı iddialar varsa da Türk bilim adamlarının Ergenekon Destanında geçen Orta Asya coğrafyasındaki bu yerin neresi olabileceği konusunda yaptığı çalışmaların henüz yetersiz olduğunu düşündüğüm için, şimdilik ifadesi ile bu konuya nokta koyuyorum. Ama dağlık bölgelerle çevrili bir bölgede, tıpkı Ergenekon'da olduğu gibi dar bir geçitten geçerek, yani sınır teşkil eden noktayı aşır oradan geniş bir alana yayılmaya izin veren dar geçitlere Demirkapı denmesinin zihinsel arka planının, bu destanda anlatılanlarla ilintili olduğunu söylenebilir.

Konuyu açıklamak için, Türklerin yayıldığı ve bir dönem hâkimiyet sürdüğü çok geniş bir coğrafyada, Demirkapı ismini taşıyan noktalarda daha geniş ve değişik kapsam ve amaçla çalışmalar yapılması gerektiğini takdir edersiniz.

“Türk Dünyası” olarak tanımladığımız ve değişik dönemlerde çeşitli Türk boylarının hâkimiyet kurdukları çok geniş coğrafyada, zihinsel bir gezinti yaptığımız zaman biri Türk dünyasının biri doğu, biri orta, biri de batı bölgesinde, tarihi ve coğrafi önemi büyük, üç tane Demirkapı'nın varlığından bahsedebiliriz. Bunlardan doğudaki Demirkapı'ya ait elimizdeki en eski yazılı bilgi, Orhon Nehri vadisindeki Tonyukuk (725/726) yazıtındadır. Bilge Kağan döneminde başkomutanlık ve vezirlik yapmış bulunan Tonyukuk'un bizzat diktiği toplam 35 satırlık yazıtta;

“Batıda İnci (Sir derya) ırmağı(nı) geçerek Demirkapı'ya kadar ordu sevk ettim. Tibet'e az kala durdum”¹³.

¹² Milli Destanlar ve bu konuda bkz. Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul 1983, s. 24-27.

¹³ Talat Tekin, **Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk**, İstanbul, 1998, s.35.

Yazıtta bahsedilen Demirkapı'nın neresi olduğu konusu, araştırmacıları meşgul etmiştir. En son, Macar araştırmacı İmre Baskı, Demirkapı konulu çalışmalarında¹⁴ bu yerin Özbekistan'ın, Türkmenistan ve Afganistan sınırlarına yakın Semerkand'ı Balhal'a bağlayan yolda kayalık bir geçit olduğunu belirtmektedir¹⁵. Karaşehar ile Korla arasında yükselen dağa Korla Tağ denmektedir. Geçit vermez bu dağ çok dar bir geçitle aşılabilmektedir. Karaşehar'in batısındaki ülkelere bu dar geçit aşılarak gidilmekte ve geçidin Hunlar döneminden bu yana kullanıldığı kayıtlarda mevcuttur. Körüng de denilen dağın taşıdığı Korla ismi "ileriye doğru bakmak" olduğu da belirtilmiştir¹⁶.

Burası Özbekistan'da Baysun ilçesinde, Derbent köyü yakınındadır.¹⁷ Bu Demirkapı'dan bahseden bir başka kaynak ise Timur'a elçi olarak giden Clavijo dur. Clavijo geceyi nehrin kenarında geçirdikten sonra ertesi gün yüksek dağlara ulaştıklarını belirterek;

*"Arkamızdaki yüksek dağların geçidi gayet dardı O kadar ki, insan eliyle oyulmuş gibiydi. İki tarafı duvar gibi dimdik yükseliyordu. Yol dümdüzdü" diye yazarak geçidi tanımlar ve Yakındaki tepelerin ortasında bir köy vardı. Buraya, Demirkapı diyorlar" diye yazar ve devam eder. "Bu dağlarda bundan başka yol yoktur. Onun için bu dağlar Semerkant'ın en emin bekçisidir. Hindistan'dan yahut Afganistan'dan gelenlerin hepsi buradan geçerek Semerkant'a varabilirler. Semerkant'tan çıkanlar da Hindistan'a başka bir yoldan gidemezler. Bu Demirkapı'nın tek hâkimi Timur'dur. Hindistan'dan gelen bütün tacirler buradan geçtikleri için, bunlardan alınan vergi önemli bir gelir kaynağı oluşturuyor"*¹⁸

Geçitten geçen kervanlardan vergi alındığını, belirten Clavijo, Timur'un Hazar Denizi'nin batı yanındaki Demirkapı'ya da hâkim olduğunu ve buradan geçenlerden de vergi alındığını belirtir. Daha da enteresani, her iki Demirkapı'nın şu şekilde mukayesesini yapar.

*"Semerkant'ın Demirkapı'sından büyük gelir sağlayan Timur, Derbent kapısından da aynı ölçüde gelir sahibi olmaktadır"*¹⁹.

Bölge'de Timurkapı / Demirkapı şeklinde Timur'un adı ile anılan bir Demirkapı daha vardır. Bu kapı Özbekistan'ın Semerkant şehrinden Cizzak şehrine giden kara ve demiryolunun geçmiş olduğu Timur'un Kapısı olarak ta bilinen geçittir. Zarafşan Dağları üzerindeki bu geçit

¹⁴ İmre Baskı, **Csagırcsa Török és magyar névtani tanulmányok 1981-2006**, Karcag, 2007, s. 30-59; İmre Baskı, "Demirkapılar (Temir Qapıt, Vaskapu, Dömörkapu)", **I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı: 9-15 Nisan 2006**, (Ed. Fikret Türkmen, Gürer Gülsevin), İzmir, 2006, s.73-88.

¹⁵ Baskı, **Demirkapılar**, s.79

¹⁶ Kürşat Yıldırım, **Doğu Türkistan'ın Tarihi Coğrafyası (MÖ III.-MS X. Yüzyıl)**, İstanbul, 2016, s.164.

¹⁷ [https://ru.wikipedia.org/wiki/Дербент_\(Узбекистан\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Дербент_(Узбекистан)) E. Tarihi: 08.12.2020.

¹⁸ Clavijo, **a.g.e.**, s.130.

¹⁹ Clavijo, **a.g.e.**, s.130.

Timur'un Orta Asya'nın diğer bölgelerine seferinde, geçidi savunan çok sayıdaki askerin öldüğü bir yerdir. Bu geçitteki kayalar üzerinde Farsça bir yazıtlar bulunmaktadır. Bunlardan biri Uluğbeğ'in 1425 de Moğollar üzerine yaptığı seferden dönüşüne, diğeri ise 1571 de Şeybanilerden II. Abdullah Han hakkındadır.²⁰

Bölgenin güneyinde Türkmenistan'ın sınırına yakın bir bölgede Kızılelma ismini taşıyan bir yerleşimin bulunması, komşu Türkmenistan'ın Lebap Vilayeti'nin batısında Daşoğuz/Dışoğuz Vilayeti ve onun da batısındaki Balkan Vilayeti isimleri; Türklere ait mit, efsane ve destanlarda bahsi geçen yer isimleri bakımından bölgeyi ilginç kılmaktadır. Ayrıca Özbekistan'daki Aydar/Ayder gölü ve Türkmenistan'daki Sarıkamış Gölü yer ismi olarak Türkiye'de benzerlerine rastlayabileceğimiz isimlerdendir.

Türk coğrafyasının orta kısmındaki Kafkaslarda yapılan arkeolojik çalışmalarda bulunan kalıntılara göre, bölgede insan yerleşimi M.Ö. 7 bin yıl öncesine dayanmaktadır²¹. Kafkas sıradağlarının sırtları, insan geçişlerine bile sayılı noktalarda izin verir²². Bu yerler de insanların sadece yaya veya hayvanlarla birlikte ve mevsimsel olarak geçebildikleri doğal geçitlerdir. İnsan geçişlerine izin veren bu noktalardaki pratik geçişlerin yanı sıra stratejik amaçlı geçişler de ancak mevsimsel ve uygun hava şartları dönemlerinde olabilirdi. Kafkas dağ sıraları üzerinden toplam sayıları 9 kadar olan, fakat 3'ü dışında sadece yerel geçişler için kullanılmaya uygun bazı geçiş noktaları bulunmaktadır²³. Arkeolojik çalışmalar eski kavimlerin geçişleri için elverişli olan 3 geçidin eski dönemlerden itibaren kullanıldığını ortaya koymaktadır. Pratik geçişlerin yanı sıra askeri, ticari ve göç gibi stratejik amaçlar için kullanımının da söz konusu olduğunu bu geçitlerden herhangi biri bile medeniyetin gelişiminde büyük rol oynamıştır.

Bunların bazıları Rusların Kafkasya'yı istilası esnasında, istilasından sonra ve Kuzey Kafkasya'da karşılaştığı direniş savaşlarında kullanılmak üzere, askeri amaçlı alternatif yol olarak imar edilmiştir²⁴. Bu yollardan tarihi kullanım bakımından en önemlilerinden biri, günümüzde Sohum Askeri yolu²⁵ olarak da bilinen Kafkas Dağlarını aşır Karadeniz sahiline

²⁰ <http://uzbek-travel.com/about-uzbekistan/monuments/timur-gates/#information> E. Tarihi 11 Mayıs 2021.

²¹ Oktay Özgül, Nezahat Ceylan, "Eskiçağlarda Kafkasya Geçitleri (Daryal ve Derbent)", **Akademik Tarihsel Düşünce Dergisi**, C.IV, S.13. Aralık 2017, s. 28-29.

²² Kafkas Dağlarını bu tür geçitlerle aşan 8 doğal geçiş ve bunlara bağlı yollar vardır. Bu geçişler: 1) Krestovy, 2) Roksky, 3) Mamison, 4) Dyk Tau, 5) Chiper Azau, 6) Bassa, 7) Donguz Orun, 8) Klukhorsk.

²³ Efremov Yuri Vasilievich, Alexey Shelyuk, Alena Aleksandrovna Aksenova, "Kafkasya Geçitleri: Pratik ve Stratejik Amaçlarla Kullanılması", **Jeoloji, Coğrafya ve Küresel Enerji**, C.3, S.46, 2012, s.170-179.(Rusça)

²⁴ Vasilievich, Shelyuk Aksenova, **a.g.m.**, s.176.

²⁵ Vasilievich, Shelyuk Aksenova, **a.g.m.**, s.177. Sohum Askeri Yolu, Çerkessk (Karaçay-Çerkes) ve Sohum (Abhazya) şehirlerini birbirine bağlayan Ana Kafkas sırtı boyunca uzanan yolun adıdır. Ana geçiş

ulaşıp burada Dioskurias gibi tarihi ticaret sitelerinin kurulmasına vesile olmuş ve tarihi İpek Yolunun kuzey kolu olarak Karadeniz’e bağlanan bir varyantıdır²⁶.

Günümüzde, Rusya’ya bağlı Karaçay-Çerkesya Cumhuriyeti’nin, Adigey Cumhuriyeti’nin, Krasnodar ve Apsheronsky bölgelerinin idari olarak bulunduğu batı Kafkasya topraklarında, antik çağlardan beri kullanılan ve Kafkas Dağlarını aşarak Karadeniz’e giden yol Zelenchuk vadisi boyunca modern Arkhyz üzerinden ve daha sonra Laba nehrinin beslediği Phiya geçidinden (günümüz Çeçen-İnguşetya toprakları) Sancharo’dan Pskhu’ya ve son olarak Dou geçidinden Gumista vadisine geçerek, Kafkas Dağlarını geçen bu yol Dioskurus/Sohum’da Karadeniz’e ulaşır.

Sohum’da Karadeniz’e bağlanan bu yolun durumu çok sayıda arkeolojik araştırma ve eski çağa ait tarih kaynakları tarafından da kanıtlanmaktadır. Buralarda yapılan bazı araştırmalarda elde edilen bulgulardan²⁷ Kimmerleri takip ederek Kafkasya’dan güneye inen İskitlerin bu eski yolları kullandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca sayıları çok az olan bu geçiş yollarının kullanıldığına dair eski çağa ait yazılı kaynaklarda da bu konuda kayıtlar mevcuttur. Bu eski yol ve geçitler boyunca yerleşim yerleri, tapınak ve kale kalıntıları bu yolun önemini kanıtlar.

Kimmerleri takip ederek Kafkasya’yı geçen İskitlerin kuzey Kafkasya’dan gelen istilaları, ardından özellikle atlılarının savaş sanatı ile ayırt edilen Sarmatlar, Alanlar ve Hun orduları bu topraklardan geçerek batı Kafkasya’yı ele geçirdiler. Daha sonraki yüzyıllarda Avarlar, Hazarlar, Kumanlar da bu yolu kullandılar. Günümüzde Sohum Askeri Yolu’nun da kullandığı bu eski güzergâhın, eski çağlardan beri kervan yolu olarak bilinen bir kısmına “Türk yolu” denirdi²⁸.

Ruslar tarafından 1858 yılında inşasına başlanan ve tekerlekli araç trafiğine uygun olarak 1888 yılında tamamlanan ve Kafkasya’da alternatif bir yol olarak yeniden inşasına karar verilen doğal bir geçit daha vardır. Mamison geçidi olarak bilinen bu geçitten geçen yol kuzey-güney

olarak Klukhorsky geçidini kullanır. Stratejik amaçla inşa edilen bu yolun inşasına 1894 de başlanmış, 1903 de tamamlanmıştır). Yol Sohum ve Çerkesk (o zaman ki adıyla Battal Paşa/Battalpashinskaya) II. Dünya Savaşı esnasında 1942 yılında Almanlar bu yolu kullanarak Kafkasya’daki petrol kaynaklarını ele geçirmek amacıyla Kafkasya’nın içlerine girmiştir.

²⁶ Vasilievich, Shelyuk, Aksenova, **a.g.m.**, s.177. *Karadeniz’in doğu sahillerindeki diğer önemli tarihi-ticaret merkezlerini Batus (Batum), Phasis (Poti), Dioscuria (Sohum), Gionos (Ochamchira), Pitius (Pitsunda), Triglyph (Gagra), Bata (Novorossisk), Gorgippia (Anapa) olarak sıralayabiliriz.*

²⁷ Vasilievich, Shelyuk, Aksenova, **a.g.m.**, s.173, *Beloi vadisi boyunca Belorechensky (Shetlibsky) ve Çerkes geçitlerinden geçen bu yolun geçit bölgesinde yapılan araştırmalarda elde edilen arkeolojik buluntulardan bunun MÖ 2. bin yılın sonunda olduğunu görülür.*

²⁸ Vasilievich, Shelyuk, Aksenova, **a.g.m.**, s.177.

Osetyayı birbirine bağlar. Kafkasların aşılmasına izin veren bu geçit ve güzergah, Rusların inşa ettiği Osetya Askeri Yolu'nun²⁹ da güzergahıdır.

Kafkasya'nın sayılı geçiş noktalarında biri olarak bilinen üçüncü geçiş noktası Darial/Daryol adını taşır. Eski çağ kaynaklarından Strabon ve Pliny'de bahsedilen bir geçit ve yolun güzergâhı, kuzeyde Hazar'a dökülen Terek Nehri'nin bir vadisi boyunca yükselir, Darial Boğazı boyunca Rocky Sırtı'nı geçer ve Krestov (Jvari) geçişi ve ünlü Darial Boğazı'ndan geçer. Konu ile ilgili yakın döneme ait tüm kaynaklarda, Daryal kelimesini Gürcüce, Ermenice, Farsça, Arapça etimolojisini yapmaya çalışır. Farsça'ya bağlayanlar; "Daryal/Darial" ismini Dar-i-Alānān-Alanların Kapısı olarak açıklarlar ama Türkçe "Dar-yol"dan kaynaklanan bir etimolojik açıklamayı nedense dikkate almazlar. Rus birlikleri tarafından ilk defa 1769'da kullanılan Vladikafkas-Tiflis arasındaki yaklaşık 212 km uzunluğundaki bu yolun Gürcistan Askeri Yolu³⁰ olarak inşasına 1783'de başlanmış, 1799'da tamamlanıp hizmet vermeye başlamıştır.

Batıdan yükselen bir güç olarak Roma'nın İmparatoru Tiberius'un (M.Ö. 42 - M.S. 39) Roma'da ordu komutanı ve imparator olarak yükseldiği dönemde, Romanın doğrudan karşısında savaştığı düşmanlarının arkasındaki coğrafyada olan İskitlerle müttefik olduğunu ve İskitlerin Kafkasya'ya olan akınları ile ilgilenmiş olması da ihtimallerden uzak değildir. Ama Traijan (M.S. 98-117) zamanında Roma Ordularının XII Fulminata Legionu'nun Derbent'e ulaştığını ve bu geçidin kuzeyden gelecek Alan ve Sarmat saldırılarına karşı tutulduğunu³¹, ayrıca Azerbaycan'da Hazar Denizine yakın Gobustan Milli Parkı yakınlarında Roma ordusundan Legio XII Fulminata'ya bağlı bir birliğe ait yazıtın Roma askerlerinin doğuda ulaştığı en uç noktayı gösterdiğini biliyoruz.³²

Kafkaslarda, kuzey-güney istikametinde daha kolay geçilebilen ve bu nedenle de daha ciddi kontrol altında tutulan bir geçit daha vardır. Bugün Dağıstan topraklarında, Kafkas Dağları ile Hazar Denizi arasındaki kıyı şeridinin 3 km genişliğine kadar daraldığı bir bölgede bulunan

²⁹ Vasilievich, Shelyuk, Aksenova, **a.g.m.**, s.17.

³⁰ Vasilievich, Shelyuk, Aksenova, **a.g.m.**, s. 176-177. Gürcistan Askeri Yolu: Bu Geçit Bölgesinin Orta ve Güney Kesimleri Üzerinde Osetler Yaşarlar. Bu Geçit Kafkasya'yı Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönlerden İki Ana Parçaya Ayırır. Gürcistan'ın Rusya'ya Bağlanması Sonra Bu Geçidin Önemi Daha Da Büyümüştür. Kafkasya'yı Ele Geçirmek İsteyen Rusya İçin, Gürcistan ile İrtibatı Sürekli Açık Tutmak ve Hem De Batı Kafkasya'daki Çerkesler ve Abazalar İle Doğu Kafkasya'daki Çeçenler Ve Dağıstanlılar Arasındaki İş Birliğini Keskme Açısından Hayati Bir Önem Taşır.

³¹ A. A. Ostakyu, V. İlyushin, **Roma'nın Orta Doğudaki dış politikasının merkez üssü Kafkasya (m.ö. I. Yüzyıl- M.S. III. yüzyıl)**, Pyatigorsk, 2012, s. 151.

³² Zaur Hasanov, The Causasus And Albania At The Turn Of The İst Millenium Bc; İn The Context Of Relations With The Roman Empire And The Sarmatians. **Conference Roman Transcaucasia – The Impact Of İmperial Neighborhood**, Warsaw 12-14 june 2019, s. 6.

bu geçit Derbent olarak bilinmektedir. Kafkaslardaki Derbent geçidi en tarihte iyi bilinen bir geçittir.

Derbent tepesinde yapılan arkeolojik çalışmalarda buradaki en eski yerleşimi M.Ö. 4-2.bin yılları arasında tarihlendiği gibi buradaki yerleşimin Kür-Aras kültürünün en eski yerleşimi olarak yorumlamaktadır. İlk tahkimatlar M.Ö. 8-7. Yy kadar indirilmektedir. Bu da Kimmer akınları döneminde bu geçidin güneyde yerleşik şehirlere sahip devletler tarafından kuzeyden gelen göçebe akınlarına karşı kapatılmaya çalışıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Bu geçidin kontrolü ilk otokton kültürler tarafından yapıldığı ve daha sonra burası, Med, Pers, Part ve daha sonra Sasaniler gibi komşu İran imparatorlukları, İskender, Selevukoslar, Roma gibi batıdan gelen emperyal güçler tarafından, topraklarının güvenliği için el konulup tahkim edildiği de tarihi bilgiler ve buluntularla ortaya konmuştur.³³

Hazar'ın denizinin su seviyesi yüksek olduğu için bugün Narinkale'nin inşa edildiği yerde mevcut bir kale ile önemli oranda deniz suyunun kapladığı alan kontrol edilebilmekteydi. Bu dönemde Aral gölü ile Hazar Denizi arasında bağlantı mevcut olup, bunun sağladığı imkânla su yolu kullanılarak, Maveranunnehir bölgesi ile Kafkasya sahilleri arasında su yolu ile ticari ilişki kurulabilmekteydi. Fakat daha sonra suların çekilmesi kale ile deniz arasında geçit veren bir şerit oluşmuş ve bu şerit tepedeki Narin kaleden denize doğru birbirine paralel olarak uzanan iki büyük sur vasıtası ile kesilmiş ve tamamen kontrol altına alınmıştır.

Kafkasya dağları, kuzeyden-güneye, güneyden kuzeye geçişleri kesen bir zincir gibidir. Bu durum Yaşlı Pliny örneğinde olduğu gibi eski çağ yazarları tarafından bilinmektedir³⁴. Ayrıca bu geçitlerin çıkış noktasını güneyden kontrol altında bulunduran küçük krallıklar, zaman zaman üzerlerine gelen büyük güçlere karşı, kuzeydeki kavimleri yardıma çağırarak bu geçitlerden geçen kuvvetleri düşmanlarının topraklarına yönlendirmekteydi.

³³ E. Sauer, L. Chologauri, D. Naskidashvili, The Caspian Gates, **World Archeology**, S:80, November-2016, s.19-24.

³⁴ Yaşlı Pliny; "Birçok kişi tarafından yanlışlıkla Hazar Geçidi olarak adlandırılan bu yerde, aniden yükselen dağlar, muazzam bir doğa eseri olarak bir zincir gibi bölüyor. Bu noktada, demirle kaplı kırımlardan yapılmış kapılar bulunurken, ortasından son derece iğrenç bir koku yayan bir akarsu akar. Bu tarafında, adı Kumanya olan ve ötesinde uzanan sayısız kabilenin geçişini engellemek amacıyla bir kaya üzerine dikilmiş bir kale tarafından geçişler kontrol ediliyor. Bu noktada, yaşanabilir dünyanın ikiye bölündüğünü görebiliriz" diye yazarken editörleri; Kafkasya'da dağ zinciri üzerinde, her ikisi de kadim insanların bildiği iki ana geçit var. Birincisi, kuzeydoğu istikametinde uzanan dağ sırasının en doğu ucunda, bu günkü Derbend ile Hazar Denizi arasındadır. Buna "Alban "ve bazen de " Hazar geçidi", "Alban "veya" Hazar Kapıları "deniyordu. "Neredeyse Kafkas Dağları silsilesinin merkezinde bulunan diğeri, Bugünkü Daryal geçidiyle aynı olan "Kafkasya" veya "Sarmatya Geçidi" olarak adlandırıldı. Diye açıklama yapmaktadır. Bkz. Yaşlı Pliny, **Natural History of Pliny C. II**, John Bostock ve H.T. Riley (Çev. ve Ed.) London,1855, s. 21. Fakat Pliny'in bahsettiği bu yerin İran'da Tahran'ın 70 km yakınlarında bir geçit olduğunu iddia edenler de vardır.

Kuzeyden güneye inenler genellikle, Türk menşeli ya da onların organizasyonu ile bölgeye sevk edilmiş kavimlerdi. En yaygın bilinenleri Kimmer, İskit, Hun, Sarmat, Sabir, Avar, Ogur ya da Bulgar, Hazar, Peçenek, Macar ve Kumanlardır. Bu kavimler çoğu kez güneye indikten sonra, Güney Kafkasya, Kudüs bölgesine kadar Ortadoğu ve Anadolu'nun her bölgesinde dağılmış, yerleşmişler veya tekrar kuzeye çıkmamışlardır³⁵. Bunlar Gürcü Kaynaklarında Buntürkler olarak anılan topluluğun³⁶ takipçileridir. Kuzeyden inerek, Güney Kafkasya ve çevre ülkelere yayılmış yerleşmişlerdir.

Hazar'ın batı sahilindeki Demirkapı'nın ve dar boğazlardan geçen Aragavi / Darial / Daryol geçidinin aynı zamanda Farsça Daruband / Derbent şeklinde adlandırılması gibi Kafkas Demirkapılarının aynı zamanda Türk, Hun, Alan, Hazar kapıları olarak anılmalarının tarihsel arka planı da budur. Birisi güneydeki emperyal güç olan Pers, Roma, Araplar ile kuzeyin sürekli hâkim gücü olmuş Türk kavimlerinin kültürel mirasıdır.

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi dinlerin kuzeye açılmasını sağlayan bu geçitler ve onun etrafında anlatılan efsanevi hikayeler dini metinlerde de yer almıştır. Sadece kuzeyde yükselen göçebe kavimlerin değil yerleşik İmparatorluklar için de önem taşımıştır.

Göktürk Yazıtlarında yer alan; *“(Türk) beyleri, Çin unvanları alarak Çin hakanına tâbi olmuşlar. Elli yıl hizmet etmişler. Doğuda gün doğusunda Bükli hakanına kadar sefer edivermişler; batıda Demirkapı'ya kadar sefer edivermişler”*.³⁷ ve *“batıda Demir Kapıya kadar sefer ettik”*³⁸. Burada geçen “batıda Demirkapı” ifadeleri üzerinde ayrıca düşünmek gerek. Ama öncelikle Demirkapı adlandırmasının, Türkçede yerleşik eski kullanımı olan ve zengin içerik sahibi bir adlandırma olması, sonra belirli bir aşım, çıkış noktası olduğunun zihinlerde mevcut ve hatırlatma vesilesi olarak kullanıldığına dikkat çekmek lazım.

Orta Asya'da ve Kafkaslardaki Demirkapı geçitleri, daha batıda bir Demirkapı aramamızın da nedenidir. Asya'nın ortasından yüzümüzü batıya çevirdiğimiz zaman, batıdaki Demirkapı'nın, Türk Dünyası coğrafyasının batı sınırlarına yakın bir yerde olması mümkün

³⁵ Bu kavimlerin Doğu Karadeniz bölgesinde bıraktıkları izlere dair bkz. Mehmet Bilgin, **Doğu Karadeniz/ Tarih Kültür İnsan**, Serander yayınları, İstanbul, 2017. Ayrıca Ermeni ve Gürcü kaynaklarına dayanarak Fahrettin Kırzioğlu'nun Kars bölgesine ve Toroslara Vanand olarak anılan Vlendur Bulgar Vundların yerleşmesini açıklaması

³⁶ Gürcü kaynaklarında, tarih öncesi dönemlerde Gürcistan'a Kur Nehri boyunca dört şehir ve köylerinde yerleşmiş Buntürkler olarak anılan bir kavimden bahsedilmektedir. Daha sonra Kıpçak olarak da olarak anılan bu topluluk İskender zamanında Doğu Gürcistan'da Kartvellerle birlikte yaşamaktaydı. Bkz. Jost Gippert, The “Bun-Turks” in Ancient Georgia, Uwe Blaing, Victoria Arakelova and Matthias Weinreich (Eds.) **Studies on Iran and The Caucaus In Honour of Garnik Asatrian**, Leiden/Boston 2015, bkz. s. 25-43.

³⁷ Tekin, **a.g.e.**, s.41.

³⁸ Tekin, **a.g.e.**, s.43.

olduğunu ön görebiliriz. Çünkü Karadeniz'in kuzeyindeki ovalar, tarihin en eski dönemlerinden bu yana Türk kavimlerine hep açıktı. Daha batıda ve dağlık bölgeler ise bu bakımdan yeterince araştırılmamıştı.

Türk kavimlerinin batıya doğru göçleri nedeniyle tarihin eski dönemlerinden bu yana, bir kol Balkanlardan güneye inerken, bir kol da Doğu Avrupa üzerinden, Orta Avrupa'ya kadar uzanan bir sahaya yayılmıştı. Türk kavimlerinin değişik parçaları oralarda yerleşmiş ve o topraklarda imparatorluklar kurmuştur. Bu geniş coğrafyanın tarihi bir katmanını Türk kavimleri teşkil etmektedir. Bu nedenle Türk Dünyası³⁹ olarak adlandırdığımız bu çok geniş coğrafyada, bugün dahi Türklere ait çok zengin kalıntı ve buluntular mevcuttur.

Nitekim Baskı İmre, Demirkapı/Vaskapuk adlı çalışmasında⁴⁰ Doğu Avrupa'da sayı ve yaygınlık olarak, Anadolu'da bulunan Demirkapı adlandırmaları aratmayacak kadar Demirkapı adı taşıyan yerlerin varlığına işaret etmektedir⁴¹.

Batı'da Demirkapı adını taşıyan ve doğudakiler kadar iyi bilinen en önemli geçit, Tuna Nehri'nin, Güney Karpat sıradağlarının içinden geçtiği dar bir boğazlardan oluşan bölgededir. Bu boğaza, Türk İmparatorluğu olarak en son hâkim olan Osmanlılar da diğer Türk imparatorlukları gibi Demirkapı olarak adlandırmıştır. Tüm Türk İmparatorluklarının kurucularının Orta Asya kökenli olduğunu düşünürsek bu adlandırmayı ilk defa Osmanlıların yaptığını kabul edemeyiz. Çünkü bu çok sık bir iddia ve ancak bir çarpıtma ile mümkün olabilir. Bu adlandırma veya tanımlama, Ergenekon'dan çıkış destanındaki dağ eritme ile oluşturulmuş dar bir geçitten yol açarak çıkma ve yayılma motifi, hafıza genlerinde bulunmuş ve en erken dönemlerde bu geçidi görmüş, bu bölgede yerleşip imparatorluk kurmuş olan herhangi bir Türk kavmi tarafından da yapılmış olabilir.

Türklerle müşterekliği ve kaynaşması olan Macarların da Demir ve Kapı olarak iki kelimedenden oluşan Türkçe adlandırmayı, Macarca karşılığı olan Vaskapuk⁴² şeklinde kullanması, bunu düşünmemizin nedenleri arasındadır. Bu tercümeyi yapabilmek için Macarların, Macarcaya çevirdikleri Demirkapı kelimesini duymuş olmaları, içine saklanmış anlamları da bilmiş olmaları diğer tüm iddialardan daha gerçektir.

³⁹ Türk Dünyası adlandırması Tarihsel ve kültürel konuların bir bütün içinde açıklama çabasının ötesinde bir anlam yüklememek lazımdır. Bu ve benzeri kavramları bilimsel anlamları dışında kullanmak ancak bir dizi çarpıtma ile mümkün olabilir.

⁴⁰ İmre Baskı, "Demirkapılar (Temir Qapıt, Vaskapu, Dömörkapu)" *Turkish Studies*, C. 2, S. 2, Spring-2007, s.73-88.

⁴¹ Baskı, *agm*, 2007, s.85-88.

⁴² Macarca; Vas=Demir, Kapuk=Kapı

Batı'daki Demirkapılar bölgesi, Tuna Nehri'nin Orta Tuna kısmında, bugünkü Romanya ile Sırbistan devletleri arasında siyasi sınır bölgesinin doğu kısmında, Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan sınırlarının kavuştuğu noktanın kuzey batısındadır. Bu yer; Tuna'nın, Karpat sıradağlarını geçerek, Batı Romanya Karpatları ile Sırbistan Karpatlarını, doğal olarak birbirinden ayırdığı yaklaşık 230 km uzunluğundaki bir bölümünün bulunduğu coğrafi alanın, Tuna nehrinin kavis çizdiği bölgede olan 134 km lik kısmındadır. Demirkapılar ismi Romanya'nın Orşova ve Drobeta-Turnu Severin ve Büyükada arasındaki girdaplar bölgesini kapsar⁴³. Bu bölgenin önemini anlayabilmek için bazı coğrafi özelliklerini de bilmek gerekir.

Seyahatine; Almanya'nın içlerinden başlayan Tuna Nehri, bazen 1500 metreye varan geniş bir alandan akar. Bahsedilen bölgede ise genişliği 70 metreye kadar düşer ve iki tarafı yalçın kayalık dar bir boğazdan geçer. Demirkapılar, coğrafi olarak Aşağı Tuna bölgesi ile Orta Tuna bölgesini birbirinden ayırır⁴⁴. Coğrafi kaynaklarda, girdaplar bölgesi⁴⁵ olarak tanımlanan bu bölgeden sonra nehrin akışının nispeten daha sakin ve nehir üstü ulaşımına da uygun olduğu belirtilir.

Tuna nehri, kışın donar ve Mayıs-Kasım aylarında ulaşımına elverişli olur. Bu dönem de bir dönem su seviyesi yükselir ve akıntı hızlanır. Bir dönem de su seviyesi alçalır. İşte bu dönemde, Tuna Nehri'nin akış alanının Demirkapılar bölgesinde daraldığı boğazda irili ufaklı kayalar su yüzünden görünür duruma gelir. Bu kayaların bazıları hamam kubbesi büyüklüğündedir. Yani doğal bir bariyer. Suyun iyice azaldığı dönemde, çevik bir gencin kayadan kayaya zıplayarak karşı tarafa geçebildiği durumların olduğu da söz konusudur⁴⁶.

Demir Kapıların bulunduğu yer, önemli stratejik bir geçiş olduğu kadar önemli bir tarihsel merkezdir. En eski çağlardan beri iskân izlerine rastlanan ve Doğu-Batı geçişini sağlayan çok stratejik bir yerdir⁴⁷.

Yunanlı kaynaklar bu bölgeyi Getae olarak anar. Eskiçağ dönemi kaynaklarından olan Strabon, bu bölgeyi doğu ile batının ayrıldığı nokta olarak; "Getae, doğuya doğru Pontus'a

⁴³ Clive Bonsall, Vasilie Boroneant, Ivana Radovanoviç, "Introduction", **The Iron Gates in Prehistory: New Perspectives** (1-7), Ed. Clive Bonsall, Vasilie Boroneant, Ivana Radovanoviç, Oxford, 2008, s.1.

⁴⁴ Bonsall, Boroneant, Radovanoviç, **a.g.e.**, s.1.

⁴⁵ M. Emre Kılıçaslan, "XVIII. Yüzyılda Tuna Demir kapısı ve Girdaplar İdaresi", **Karadeniz Araştırmaları**, S. 25, Bahar-2010, s. 59-76.

⁴⁶ Filiz Yıldırım, **18. Yüzyılda Tuna nehri Donanması (1711-1792)**, Doktora Tezi, Elazığ, 2016, s.147-148.

⁴⁷ Bonsall, Boroneant, Radovanoviç, **a.g.e.**, s. 1-2.

(Karadeniz) kadar olan bölgede yaşarken, batıda Istros'un (Tuna) kaynaklarının bulunduğu topraklara kadar olan bölge de Dacialılar tarafından işgal edildi”⁴⁸ diye anlatır.

Roma'yı en geniş sınırlarına ulaştıran Trajan (MS 98-117) dönemindeki Dacya savaşları (101-106) sonunda, Romalılar Dacya Krallığını yıkarak bölgeyi ve bölgedeki altın madenlerini ele geçirerek zenginleştiler. Oraştie bölgesinde, savunma sisteminin oluşturduğu kale ve kuleler, inşa ettiren Trajan; Turnu-Sever'in noktasında bir de köprü inşa ettirmiş ve bu noktada nehrin iki kenarında da yalçın kayaları keserek bir de yol yapmıştı. Fakat bu köprü, halefi olan Hadrianus (117-138) döneminde, kuzey kavimlerinin akınlarına karşı tedbir olarak yıkılmıştır. Roma'nın, sınır bölgesinde Tuna'nın sol yanında inşa ettiği surlar ve buralarda konuşlandırılan ordu, ilerideki toprakları fetih amacı ile değil, Tuna suyolunun ve güvenli kullanımını sağlamak amaçlıydı. Çünkü Tuna Su Yolu, aynı zamanda Avrupa içlerinden Karadeniz'e çok hızlı ulaşım imkânı sağlıyordu.

Bölge Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra, Demirkapı bölgesindeki girdaplar Tuna üzerindeki ulaşımı kesmekte idi. Fakat Tuna Nehri Osmanlılar için çok önemli idi. Nehri su yolu olarak kullanarak hem elindeki bölgede hâkimiyetini hem de komşu bölgelere yayılmasını daha kolay sürdürebilecekti. Bu tespitle Osmanlı'nın Tuna üzerinde hareket edebilecek altı düz gemi tiplerinden oluşan bir donanma inşa ettirmişti⁴⁹. Tuna Donanması ya da ince Donanma denilen bu kuvvetin organizasyonu için iki kaptanlık kurdu. Bu kaptanlardan birisi Tuna Nehrinin ağzından Vidin'e kadar, ikincisi ise Vidin'den Budin'e kadar olan bölgeden sorumluydu. Daha sonra kaptanlık sayısı üçe çıkartılarak sorumluluk sahaları yeniden belirlendi⁵⁰.

Osmanlı, Demirkapıların Tuna üzerindeki ulaşım ve savunmada önemini iyi kavradığı için bu bölgede özel bir idari düzen tanzim eder. Daha doğrusu, önceden kullanıldığını bildiği usulü kendi sistemine göre yeniden organize eder. Bölgede nehir yatağı daraldığı için suyun akışı hızlanmış ve burada oluşan girdapları aşmakla görevlilerin organizasyonunun “Girdap

⁴⁸ Aurel Rustoiu, Iosif Vasile Ferencz, “Burebista At The Banat's Danube Archaeological And Historical Data Regarding The Evolution Of Settlements In The Iron Gates Region In The 1st Century BC”, **Banatica**, S.28, 2018, (123-149), s.123,128-129. Dacialılar ve Getae, aynı dili konuşan halklar için kullanılıyor.

⁴⁹ Filiz Yıldırım, **Nazlı Tuna'nın İnce Donanması (18.yy)**, Hiper Yayın, İstanbul, 2019, s.45.

⁵⁰ Ayşe Karapınar, “Osmanlı Hakimiyetinde Tuna Nehri ve Tuna Adaları”, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı – 1**, Ed. Hatice Oruç, Muhammed Ceyhan, 2016, (472-520), s.477.

Ağalığı” adı altında kurduğu kuruma vermişti. Bölgede Demirkapı, İnlik⁵¹ ve Tahtalı adlı üç adet girdap mevcuttu⁵².

Ortak İnlik Girdabı, nehir yatağının en dar olduğu yerde idi. Burada nehirden nakliye yapan taşıtları soyan haydutlar da barındığı için bölge “in” kelimesinden türemiş İnlik olarak adlandırılmıştı. En batıda Demirkapı ve en doğuda ise Tahtalı girdapları bulunurdu. Buralarda gemiler yüklerini yardımcı gemilere taksim ederek hafifletmek ve kılavuz kaptan almak durumundaydılar. Sonra gemilere ip bağlanarak karada bulunan ve “cerahor” denen ve günlük yevmiye alan görevli, işçiler tarafından çekilirlerdi⁵³. Görevleri, gemileri iplerle kontrol altına alıp, akıntı tarafından sürüklenip kayalara çarpmasını önlemek idi.

Tarihsel durumunu açıkladığımız bu yerlerin benzerleri gibi Kapı ya da Demir olarak adlandırılması ise bizim Anadolu’nun birçok yerinde karşılaştığımız Demir Kapı isimlerine rasgele bir adlandırmanın sonucu değil birtakım coğrafi ve tarihsel gerçekliğe dayalı olduğunu ve bu isimleri verenlerin temelde Türk kültürüne mensup olmasının yanı sıra bazı tarihsel gerçekliklere de işaret etmeleri bakımından yaklaşmamız gerektiğine vesile olmaktadır.

SONUÇ

Çalışmada konu edilip değerlendirilen malzemeden çıkarım yaparak, Türk düşünce ve kültürünün ürünü olduğu kesin bir adlandırma olan tarihsel Demirkapı adlandırılmalarının, gerçekte belli birtakım ortak özellikleri olan yerler için yapıldığını, bu yerlerin, doğal ya da siyasi bir sınırın geçiş noktası olduğunu söyleyebiliriz. Demirkapı adlandırmasının İngilizce “iron gate”, Macarca “vaskapu”, Sırp-Hırvat dilinde, demir-kapıya şeklinde⁵⁴ ve doğrudan Türk kültüründeki adlandırmayı çağrıştıran bir şekil aldığını sıraladığımız örneklerde de gördüğümüz gibi, Arapça “bab”, Farsça “dar” şeklinde bir geçiş noktası anlamındaki kelimelerle karşılandığını, doğuya ait kaynaklarda ve resmi kayıtlarda Farsça ve Arapça adların kullanımının öne çıktığını görüyoruz. Fakat bu durum; bu noktalara, en eski dönemlerden bu yana, Türklerin yayılma coğrafyası içinde olduğu için Türk Dünyası olarak adlandırdığımız coğrafyadaki Türk Kültürüne ait izler ve mevcut durumla olan ilişkisi bakımından dikkat çekmemizi engellememektedir. Ama Arapça, Farsça, Yunanca, Roma ya da Latince merkezli yaklaşımın yanı sıra, Türkçe merkezli bir yaklaşımda bulunmamızın tarihi temellerini de ortaya çıkarmamıza vesile olmaktadır.

⁵¹ “In” doğal barınak anlamındadır. Tuna’da soygun yapan korsan-eşkıyalar bu bölgede barındıkları için bölge, eşkıya barınaklarının bulunduğu yer anlamında “İnlik” olarak anılmış, adlandırılmıştır.

⁵² Kılıçaslan, **a.g.e.**, s. 68; Yıldırım, **a.g.t.**, s.145-155.

⁵³ Yıldırım, **a.g.t.**, s.151.

⁵⁴ Baski, **Demirkapılar**, s.74.

Anadolu'nun farklı bölgelerinde mevcut Demirkapı adlandırmalarını incelediğimiz zaman, bu adlandırmalara sahip olan yerlerin de ortak özelliklerinin tarihsel dönemlere paralel olarak soruşturabiliriz. Doğu Karadeniz bölgesinde işaret ettiğim iki isimden hareket ederek örneklersek, bu iki noktada benzer durumlar görebiliriz. Bu benzerliklerin coğrafi özelliklerin olduğu kadar, Türk kavimlerinin ve onların sahip oldukları kültürün, daha önce bölgeye egemen olduğu ilan edilen kültürlerle rağmen bir şekilde bu bölgede en eski kalıntılarının bulunduğu alanlar olarak değerlendirebiliriz. Bu coğrafi noktaların, orta dönemlerde bir coğrafi sınırı aşma ve noktası olduğunu düşünmemizin, askeri, siyasi, ticari bir ilişkinin yanı sıra, özellikle Hristiyanlığın yayılışında her iki yandaki belirgin din ve mezhep farklılıklarını da daha gerçeğe daha uygun bir şekilde açıklamamıza da vesile de olabilir. Ortaçağdaki ayırım din ve mezhep temellidir. Bu temel üzerine inşa edilmiş kimlikler ayırıcıdır ve günümüzü de etkilemektedir.

Osmanlı fethi öncesinde Doğu Karadeniz Dağlarının Karadeniz tarafında Ortodoks mezhebine mensup Hristiyanlar (Rum), Güney bakırında da Gregoryen (daha sonra bir kısmı Katolik) mezhebine mensup Hristiyanlar (Ermeni) mevcuttu. Bu mezhepsel ayrılığı Trabzon'daki Komnenosların Rum Krallığı ve Kıpçak asıllı atabeklere mensup yönetimler söz konusu idi. İspir bölgesinde Yavuz'un Trabzon valiliği ve hükümdarlığı döneminde Mirza Çabuk'un başında olduğu bir beylik vardı. İlişkilere temel teşkil eden ve çok daha eskiye dayalı daha derin bir bağın araştırılmasını, tarihi gerçeklerin ortaya çıkartılmasını ise Ortaçağda etkin ve belirleyici özelliği bilinen dinin dışında başka faktörlerle açıklamamıza vesile olabilir.

Arhavi Demirkapı'sının bulunduğu yerde, Arhavi ve Yusufeli bölgesinde hâkim farklı kültürel renklerin farklılığı bunun bir benzeridir. Fakat bu bölgedeki kayalık bir alanda bulunan kaya üzerine çizilmiş resim ve işaretler, bu alanın tarihini çok eski çağlara indirgemektedir. Bölge bu tarihi bütünlük içinde ele alınır ve incelenirse şüphesiz ortaya çıkacak bulgular, sezgisel tespitlerin gerçek kanıtları olabilir. Arhavi Demirkapı'sının bulunduğu mevkide kayalar üzerine çizilmiş damga ve resimler, gerek çizim teknikleri, gerek resimlenen obje ve şekiller bakımından Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar tüm damga ve resimlerle mukayese edilebilir. Bu durumun işaret ettiği tarihi gerçeklikler, bu gibi yerlerin birkaç farklı açıdan tekrar tekrar ele alınması gerektiği konusundaki düşüncemizi de destekler.

KAYNAKÇA

- BANARLI, Nihad Sami , **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, 1983.
- BASKİ, İmre, “Demirkapılar (Temir Qapıt, Vaskapu, Dömörkapu)”, **I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı: 9-15 Nisan 2006**, (Ed. Fikret Türkmen, Güler Gülsevin), İzmir 2006.
- BASKİ, İmre, “Demirkapılar (Temir Qapıt, Vaskapu, Dömörkapu)” **Turkis Studies**, C. 2, S. 2, Y. 2007, s.73-88.
- BASKİ, İmre, **Csagırcsa Török és magyar névtani tanulmányok 1981-2006**, Karcag, 2007.
- BİLGİN, Mehmet, **Doğu Karadeniz / Tarih Kültür İnsan**, Serander yayınları, İstanbul, 2017.
- BONSALL, Clive, BORONEANT, Vasile, RADOVANOVIÇ, Ivana,, “Introduction”, **The Iron Gates in Prehistory: New Perspectives**, Ed. Clive Bonsall, Vasille Boroneant, Ivana Radovanoviç, Oxford, 2008.
- CLAVIJO, Ruy Gonzales de, **Anadolu Orta Asya ve Timur (Embajada a Tamor lan) Timur Nezdinde Gönderilen İspanyol Sefiri Clavijo’nun Seyahat ve Sefaret İzlenimleri**, (Terc. Ömer Rıza Doğrul, Sad. Kamil Donuk), İstanbul, 1993.
- [https://ru.wikipedia.org/wiki/Дербент_\(Узбекистан\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Дербент_(Узбекистан)) Ziyaret Tarihi: 08.12.2020.
- GİPPERT, Jost, The “Bun-Turks” in Ancient Georgia, Uwe Blaing, Victoria Arakelova and Matthias Weinreich (Eds.) **Studies on Iran and The Caucaus: In Honour of Garnik Asatryan**, Leiden/Boston, 2015, ss.25-43.
- HASANOV, Zaur, The Caucaus And Albania At The Turn Of The 1st Millenium Bc: In The Contex Of Relations With The Roman Empire And The Sarmatians, Conferance Roman Transcausia-The Impact Of Imperial Neighborhood Warsaw 12-14 June 2019, Abstacts. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Дербент_\(Узбекистан\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Дербент_(Узбекистан))
<http://uzbek-travel.com/about-uzbekistan/monuments/timur-gates/#information>

KARAPINAR, Ayşe, “Osmanlı Hakimiyetinde Tuna Nehri ve Tuna Adaları”, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Akçağ Tarihi Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı – 1**, Ed. Hatice Oruç, Muhammed Ceyhan, Akçağ Yayınevi

Ankara 2016, ss.472-520.

KILIÇASLAN, M. Emre (2010), “XVII. Yüzyılda Tuna Demirkapısı ve Gırdaplar İdaresi”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S. 25, Y. 2010, s.59-76.

OBRUSANSZKY, Borbala, , “The Northern Fortress and the Myt of Iron Gate”, **The Journal of Central Asian Studies**, C.20, S.1, Y.2011, ss111-115.

OSTAKHOV, Anzor Aleksandrovich, İLYUSHİN, Yu. V. **Roma'nın Orta Doğu'daki dış politikasının merkez üssü Kafkasya (MÖ I. yüzyıl-MS III. yüzyıl)**, Pyatigorsk, 2012.

ÖZDİŞ, Hamdi, Coğrafya'nın Azizliği Ya Da Sınırboyunda Nahiye Olmak: Vakıf Nahiyesi (1879-1914), **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, C. 32, Y. 2011, s.169-185.

ÖZGÜL, Oktay, CEYLAN, Nezahat, “Eskiçağlarda Kafkasya Geçitleri (Daryal ve Derbent)”, **Akademik Tarihsel Düşünce Dergisi**, C.IV, S. 13, Y. 2017 s.24-67.

PLİNY, **Natural History of Pliny** Cilt:II, (Çev. ve Ed.) John Bostock ve H.T. Riley London,1855.

PEREVALOV, Sergey M. (2005), Alexander Kapısı: Efsanenin İlk Yüzyılları, **Doğu Avrupa'nın En Eski Devletleri: Malzemeler ve Materyaller (Yıllığı) 1978-2003. Antik ve Ortaçağ Metinlerinde Hayali Gerçekler**, Moskova, 2005, S.173-180.

RUSTOİU, Aurel, FERENCZ, Iosif Vasile, “Burebista At The Banat's Danube Archaeological And Historical Data Regarding The Evolution Of Settlements In The Iron Gates Region In The 1st Century BC”, **Banatica**, Vol:28, Years: 2018, pp.123-149.

SAUER, Ebehard, CHOLOGAURİ, Lana, NASKİDASHVİLİ, Davit, (2016), “The Caspian Gates”, **World Archelogy**, Nu:80, Years:2016, s.19-24.

TEKİN, Talat, **Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, İstanbul, 1988.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 134-158.

TOGAN, Ahmet Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihi'ne Giriş 3. bs**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

VASİLİEVİCH, Efremov Yury, ANATOLYEVİCH Shelyuk Alexey,

ALEKSANDROVNA, Aksenova Alena, “Kafkasya Geçitleri: Pratik ve Stratejik Amaçlarla Kullanılması”, **Jeoloji, Coğrafya ve Küresel Enerji**, C. 46, S.3, Yıl:2012, s. 170-179.

YILDIRIM, Filiz **18. Yüzyılda Tuna nehri Donanması (1711-1792)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 2016.

YILDIRIM, Filiz, **Nazlı Tuna'nın İnce Donanması (18.yy)**, Hiper Yayın, İstanbul 2019.

YILDIRIM, Kürşat, **Doğu Türkistan'ın Tarihi Coğrafyası (MÖ III.-MS X. Yüzyıl)**, İstanbul 2016.

GÖRSELLER

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 134-158.

Resim 1- Modern kaynaklarda, Özbekistan-Baysun ilçesi bölgesinde Sayrob Köyü’ne 3 km mesafede olarak tanımlanan Demirkapı, Sayrop köyünün solundaki kanyonda olmalı. Bölgenin uydudan alınmış görüntüsü. Sarı çizgi modern yol bağlantısını göstermektedir.

Resim 2 – Kafkasya’nın kapıları olarak adlandırılan dört önemli geçit. Bölgenin uydudan alınmış görüntüsü. Sarı çizgiler, modern yol bağlantısını göstermektedir.

Resim 3- Tuna Demirkapılarının bulunduğu bölge. Uydudan görünüm.